

บทที่ 4

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผล

การวิจัยเรื่องผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนกับการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชน ปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและ/หรือเป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง และการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง รวมทั้งการเก็บข้อมูลภาคสนาม

กลุ่มเป้าหมายได้มาจากวิธีเลือกแบบเจาะจง เป็นผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนจำนวน 15 คน ซึ่งเป็นผู้นำ แกนนำ หรือสมาชิกในกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มเกษตรทำนา ตะโหมค สถานานวัดตะโหมค กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาชุมชน และกลุ่มศิลปหัตถกรรม ซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมในกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมค

ผู้วิจัยได้ร่วมกิจกรรมในชุมชนตลอดปี 2547 พร้อมทั้งสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 20 คน พบว่า มีผู้หญิงจำนวน 4 คน ที่ร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน คือ ป้าจิด ป้าใจ พี่แดงและพี่จอย ซึ่งเป็นผู้หญิงที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม ผู้วิจัยได้นำเสนอกระบวนการมีส่วนร่วมในเหตุการณ์การจัดทำป่าชุมชน และการจัดงานสงกรานต์ย้อนวิถีชีวิต ซึ่งมีผลการวิจัยโดยสรุป ดังนี้

1. สภาพทั่วไป เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนตะโหมค

ตำบลตะโหมคตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองพัทลุงไปทางทิศใต้ ระยะทางประมาณ 54 กิโลเมตร มีพื้นที่โดยประมาณ 110,405.25 ไร่ ประกอบด้วย 12 หมู่บ้าน ที่ตั้งชุมชนเป็นพื้นที่ราบ มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วย ป่าไม้ และแม่น้ำลำคลอง เหมาะสำหรับการทำนาข้าว ทำสวน ภูมิอากาศ 2 ฤดูกาล คือ ฤดูร้อนและฤดูฝน มีสถานที่ท่องเที่ยวตามธรรมชาติ ได้แก่ น้ำตกโตนใต้ บ่อน้ำร้อนโหล๊ะจังกระ น้ำตกหินลาด น้ำตกท่าช้างและน้ำตกหม่อมจ้อย

เส้นทางคมนาคมครอบคลุมทั้งถนนสายหลัก และถนนภายในหมู่บ้าน มีหน่วยงานและสถานที่สำคัญตั้งอยู่กระจายทั้งตำบล ทั้งสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น

วัด และมีสยิด หน่วยงานปกครองของรัฐ เช่น ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล สำนักงานเทศบาลตำบลตะโหมด เป็นต้น รวมถึงสถานศึกษาตั้งแต่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โรงเรียนประถมศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษาของรัฐและเอกชน และสถานีอนามัยประจำหมู่บ้าน

ตำบลตะโหมดมีการปกครองท้องถิ่น 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบองค์การบริหารส่วนตำบล มีพื้นที่ปกครอง 7 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1, 2, 5, 6, 7, 8, 10 และพื้นที่บางส่วนของหมู่ที่ 4, 9 และ 11 และ 2) รูปแบบเทศบาลตำบลตะโหมด มีพื้นที่ครอบคลุมหมู่ที่ 3 และ 12 รวมถึงพื้นที่บางส่วนของ หมู่ที่ 4, 9 และ 11 ประชากรทั้งสิ้น 8,982 คน เป็นเพศชายจำนวน 4,445 คน และเพศหญิงจำนวน 4,527 คน เป็นผู้นับถือศาสนาพุทธร้อยละ 60 และศาสนาอิสลามร้อยละ 40 มีประเพณีวัฒนธรรมเช่นเดียวกับชาวภาคใต้ทั่วไป เช่น การทำบุญตักบาตรวันขึ้นปีใหม่ การทำบุญวันสารทเดือนสิบ การแห่เทียนพรรษา และการทอดผ้าป่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีประเพณีที่แตกต่างจากชุมชนอื่น และเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนตะโหมด เช่น ช่วงเทศกาลสงกรานต์บางปีมีการจัดงานประเพณีย้อนวิถีชีวิตคนสมัยก่อน และประเพณีการทำบุญสองศาสนาซึ่งเป็นการทำบุญร่วมกันระหว่างชาวพุทธและชาวมุสลิมในชุมชนตะโหมด

ชาวตะโหมดให้ความสำคัญกับการศึกษามาอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากการร่วมบริจาคที่ดินและการร่วมกันสร้างโรงเรียนประชาบาล ซึ่ง เป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาในชุมชน รวมถึงวัดตะโหมดได้ส่งเสริมให้เยาวชนศึกษาหลักสูตร จัดการเรียนการสอนแก่พระสงฆ์ที่จำพรรษาได้สอบธรรมศึกษาทุกปี ชาวตะโหมดจึงได้รับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม นอกจากนี้ ทุกปีวัดตะโหมดมีการการมอบทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียนที่สำเร็จชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ในชุมชน ที่มีผลการเรียนดีแต่ขาดทุนทรัพย์ เพื่อเป็นทุนการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย โดยใช้เงินจากกองทุนของวัดตะโหมด

กล่าวโดยสรุป สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตะโหมด รวมถึงสภาพพื้นที่ที่ตั้งของชุมชนที่อุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติด้านดิน น้ำ และป่าไม้ มีอิทธิพลการพัฒนาชุมชนในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ศาสนา การศึกษา และสิ่งแวดล้อม นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชนจนถึงปัจจุบัน

2. บริบทของการพัฒนาชุมชนตะโหมด

ชุมชนตะโหมดมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลในบริบทของการพัฒนาชุมชน เพื่อสะท้อนภาพการพัฒนาของชุมชนในอดีต และเชื่อมโยงกับงานพัฒนาในปัจจุบัน โดยแบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา คือ

ช่วงที่ 1 ช่วงเริ่มก่อตั้งวัดตะโหมด (ปี 2452) ถึงช่วงก่อนก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนา (ปี 2516) เป็นช่วงที่ชุมชนมีการเริ่มดำเนินการพัฒนาชุมชน ทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา ศาสนา ผู้หญิงในชุมชนได้ร่วมรับผิดชอบงานบ้าน และงานอาชีพทางการเกษตร เช่น การทำนา ทำสวน ทำไร่ ปลุกผักและเลี้ยงสัตว์ ร่วมกับผู้ชายมากกว่าการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน กิจกรรมส่วนใหญ่ที่ผู้หญิงเข้าร่วมเป็นกิจกรรมตามประเพณี เช่น วันเข้าพรรษา และวันสารทเดือนสิบ เป็นต้น

ช่วงที่ 2 ช่วงเริ่มก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมด (ปี 2517) ถึงช่วงก่อนก่อตั้งสถานานวัดตะโหมด (ปี 2537) ผู้นำในการพัฒนาชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และพระภิกษุ มีการร่วมกันจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมด ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความมั่นคงมาจนถึงปัจจุบัน การพัฒนาชุมชนช่วงนี้เน้นการก่อสร้างสิ่งสาธารณูปโภคโดยการริเริ่มของชุมชน เช่น การจัดตั้งหอสมุดประชาชน การก่อสร้างทำนบกั้นลำคลอง การจัดตั้งโรงเรียนประชาบำรุง การขุดติดตั้งไฟฟ้าใช้ในชุมชน การก่อตั้งสุขาภิบาลตะโหมด การก่อสร้างถนนลาดยางสายแม่ขรี – ตะโหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ชายที่เป็นแกนนำชุมชนได้ร่วมกันดำเนินการ ส่วนผู้หญิงมีส่วนช่วยเหลือด้านการจัดทำอาหาร การประชาสัมพันธ์บอกกล่าวงานพัฒนาชุมชนให้เพื่อนบ้าน ทราบ และผู้หญิงบางคนร่วมสนับสนุนกิจกรรมโดยการบริจาคเงินและสิ่งของ แต่ไม่ได้เข้าร่วมพัฒนาด้วยตนเอง เนื่องจากมีการะในครอบครัว เช่น การดูแลบ้าน และการเลี้ยงดูบุตร เป็นต้น

ช่วงที่ 3 ช่วงเริ่มก่อตั้งสถานานวัดตะโหมด (ปี 2538) ถึงปัจจุบัน (ปี 2549) มีการพัฒนาชุมชนตะโหมดที่เด่นชัด ในด้านสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม รวมถึงด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งชุมชนมีกลุ่ม องค์กรที่รับผิดชอบด้านสิ่งแวดล้อม เช่น กลุ่มป่าชุมชนเขาหัวช้าง ชมรมอนุรักษ์น้ำตกท่าช้าง กลุ่มจักรยานเพื่อสิ่งแวดล้อม กลุ่มต้นกล้า ชมรมคนรักตะโหมด และศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชน ที่ 15 จังหวัดพัทลุง โดยสถานานวัดเป็นองค์กรหลักในการทำกิจกรรมของชุมชน และประสานงานกับหน่วยงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน จนชุมชนตะโหมดเริ่มเป็นที่รู้จัก และมีชื่อเสียงในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการป่าของชุมชน การจัดทำธนาคารน้ำ แต่บทบาทการเป็นแกนนำหรือผู้นำในการพัฒนายังคงเป็นผู้ชายโดยส่วนใหญ่ ส่วนผู้หญิงมีบทบาทที่ชัดเจนในการทำงานกับชุมชน ตลอดจนมีความตื่นตัวในการพัฒนาชุมชน สืบเนื่องจากการเข้าร่วมกิจกรรมโครงการของหน่วยงานรัฐ เช่น การเป็นสมาชิกอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) การร่วมโครงการครอบครัวเข้มแข็งเสริมศักยภาพการเรียนรู้กับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เป็นต้น การร่วมก่อตั้งกลุ่มสตรีอาสาพัฒนาชุมชน และกลุ่มศิลปหัตถกรรมประดิษฐ์ ตลอดจนการลงสมัครเลือกตั้งสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล

3. การมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม

การจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมด ผู้หญิงได้มีส่วนร่วมกิจกรรมในการดำเนินการต่อสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยแบ่งการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนเป็น 2 ด้าน คือ

3.1 การจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ โดยมีกิจกรรมจัดทำป่าของชุมชนเขาหัวช้าง การจัดทำธนาคารน้ำ กิจกรรมการพัฒนาบ่อน้ำตกร่มอ้อย กิจกรรมการเข้าค่ายพุทธบุตร และกิจกรรมการฝึกอบรมสนทนาภาษาอังกฤษเพื่อใช้กับนักท่องเที่ยว ตลอดจนปฏิบัติการของคนในชุมชนต่อโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้าง การมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ มีผู้หญิงที่เข้าร่วมอย่างชัดเจน 4 คน คือ ป้าจิด ป้าใจ พี่แดง และพี่จ้อย

3.2 การจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ งานประเพณี งานเทศกาล วันสำคัญทางพุทธศาสนา และกิจกรรมที่ชุมชนร่วมกันจัดขึ้นในโอกาสต่างๆ ทั้งนี้สามารถแบ่งกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมของชุมชนเป็น 2 รูปแบบ คือ

3.2.1 กิจกรรมตามประเพณี เช่น กิจกรรมวันขึ้นปีใหม่ วันสารทเดือนสิบ วันเข้าพรรษา เป็นต้น ผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้มีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจ การวางแผนกิจกรรมเหล่านี้ เพราะเป็นกิจกรรมตามประเพณีของชุมชน จึงไม่มีการจัดประชุมอย่างเป็นทางการ ผู้คนในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมตามวัน เวลาที่กำหนดไว้

3.2.2 กิจกรรมที่จัดเพิ่มจากกิจกรรมประเพณี เช่น กิจกรรมวันสงกรานต์ที่มีการจัดงานย้อนยุควิถีชีวิตและการแสดงบนเวที มีการประชุมใหญ่ เพื่อร่วมตัดสินใจ และวางแผนงาน พบว่า ผู้หญิงวัยอาวุโส เช่น ป้าจิดและป้าใจ ได้มีบทบาทอย่างโดดเด่นในกิจกรรมเหล่านี้

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาข้างต้น สามารถนำมาวิเคราะห์และอภิปรายผลการศึกษาเพื่อคำถามการวิจัย ดังนี้

1. กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนเป็นอย่างไร
2. ปัจจัยและเงื่อนไขอะไรบ้างที่เอื้อและ/หรือเป็นอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

1. กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชน ในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน

จากการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชน เน้นการมีส่วนร่วมตามความหมายของประเสริฐ (ม.ป.ป:65) และสานิตย์ (2530) พบว่า มีผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชน จำนวน 4 คนคือ ป้าจิต ป้าใจ พี่แดงและพี่จอย มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างเด่นชัด ในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม ในกระบวนการตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินการ การรับประโยชน์ และการประเมินผล ในเหตุการณ์ 2 เหตุการณ์ คือ การจัดทำป่าชุมชนเขาหัวช้าง และการจัดงานสงกรานต์ย้อนวิถีชีวิต กล่าวคือ

1.1 กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ในเหตุการณ์การจัดทำป่าชุมชนเขาหัวช้าง มีผู้หญิงทั้ง 4 คนเข้าร่วม คือป้าจิตและป้าใจ ซึ่งเป็นผู้หญิงวัยอาวุโส และพี่จอยกับพี่แดงซึ่งเป็นผู้หญิงสาว แต่พี่จอยและพี่แดงมีส่วนร่วมตลอดการจัดทำป่าชุมชน ทั้ง 2 ระยะเวลา ตั้งแต่ขึ้นเริ่มจัดตั้งป่าชุมชน ในปี 2543 ซึ่งชุมชนได้จัดให้ไปศึกษาดูงาน หลังจากกลับมายังชุมชนจึงจัดแบ่งกลุ่มระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาของชุมชน และนำความรู้จากการศึกษาดูงานมาปรับใช้กับชุมชน รวมถึงมีการประชุมเพื่อจัดตั้งป่าของชุมชน การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การสำรวจแนวเขตป่า และการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จนกระทั่งป่าของชุมชนเป็นที่รู้จักของบุคคลโดยทั่วไป และมีการเข้ามาศึกษาดูงานกันจำนวนมาก ซึ่งในระยะแรกผู้หญิงที่มีส่วนร่วมตลอดกระบวนการ คือ พี่แดงและพี่จอย โดยมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในกิจกรรมการจัดทำป่าของชุมชน ทั้งการไปศึกษาดูงาน การประชุมจัดตั้งป่าของชุมชน การสำรวจและทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จนกระทั่งได้มีการจัดตั้งป่าของชุมชนสำเร็จ

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนในที่ประชุม ตลอดจนการวางแผนทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การจัดทำป้ายบอกทาง และการแนะนำนักท่องเที่ยว ตลอดจนการกำหนดจุดชมวิวและฐานการเรียนรู้

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดทำป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขั้นตอนการทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ผู้หญิงทั้งสองคนได้ร่วมดำเนินการจัดทำจนปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน โดยใช้ทักษะบางอย่างของผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความละเอียดอ่อน และความรู้เฉพาะที่ได้จากการเรียนรู้จากภายนอกชุมชน

4) การมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากกิจกรรมการจัดทำป่าของชุมชน ซึ่งผู้หญิงทั้งสองคนมีความภาคภูมิใจในการเป็นผู้ร่วมกิจกรรมและผลักดันการจัดทำป่าชุมชนจนสำเร็จ

5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการจัดทำป่าของชุมชน เมื่อจัดทำป่าของชุมชนแล้ว มีบุคคล คณะบุคคลและผู้สนใจเข้ามาเยี่ยมชมดูงานป่าชุมชน และได้รับความรู้จากการจัดทำป่าของชุมชน ในขณะเดียวกัน พี่แดงกับพี่จอยได้แลกเปลี่ยนความรู้จากบุคคลเหล่านั้นด้วย ตลอดจนได้พัฒนาตนเอง และได้เพิ่มพูนความรู้เรื่องป่าเช่นกัน

ส่วนผู้หญิงวัยอาวุโสทั้งสองคนคือ ป้าจิด และป้าใจ ได้ร่วมการศึกษาดูงาน และการประชุมเพื่อจัดตั้งป่าชุมชน แต่ไม่ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ หรือการเดินป่า การจัดทำป้ายบอกเส้นทาง รวมทั้งการนำนักท่องเที่ยวไปศึกษาในงานในป่าชุมชน เพราะผู้หญิงวัยอาวุโสขาดความคล่องตัวในด้านสุขภาพ เนื่องจากร่างกายไม่แข็งแรงเหมือนผู้หญิงวัยสาว ผู้หญิงวัยอาวุโสทราบขีดจำกัดของตนเองดีว่ากิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ไม่เหมาะสมกับสภาพร่างกายของตน แต่ผู้หญิงวัยอาวุโสได้มีบทบาทสำคัญในการต้อนรับผู้มาเยือน และรับผิดชอบการจัดเลี้ยงอาหารแก่คณะผู้มาดูงานในชุมชน

สรุปได้ว่า ในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนนั้น ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนได้ร่วมกันดำเนินการเพื่อให้ชุมชนตระโหมคมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และมีการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีให้สืบทอดกันอย่างยาวนาน แต่กลุ่มผู้หญิงยังมีข้อจำกัดในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดทำป่าของชุมชน ซึ่งถือเป็นเรื่องใหม่สำหรับผู้หญิง เพราะบทบาทส่วนใหญ่ของผู้หญิงในชุมชนตระโหมค เน้นที่การทำงานเพื่อความอยู่รอดของตนเอง และครอบครัว ซึ่งหมายถึงการทำงานอาชีพ การทำสวนยางพารา การทำไร่ทำนา ปลูกผัก ตลอดจนการปรุงอาหาร และการทำงานภายในบ้าน เช่น การล้างจาน การจัดหาไม้ค้ำที่สะอาด การซักล้าง การทำความสะอาดเสื้อผ้าและที่อยู่อาศัย การดูแลบุตรหลานและคนชรา ตลอดจนการหารายได้เสริมให้แก่ครอบครัว เช่น การเป็นแม่ค้าขายผัก ขายขนม เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษากชกร (2539) Oppong & Abu (อ้างถึงใน Ritcher & Yoddumnern-Attig, 1992: 4) บุปผา (2527: 33-34) เบญจวรรณ (2539: 7) สำนักนายกรัฐมนตรี (2541: 18-25) งานศึกษาเหล่านี้ เน้นบทบาทของผู้หญิงโดยทั่วไป เกี่ยวข้องกับการจัดการเรื่องภายในบ้านเป็นหลัก โดยผู้หญิงในชุมชนตระโหมคได้ใช้ทักษะเหล่านี้ ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงวัยอาวุโส เช่น ป้าจิดและป้าใจ โดยป้าใจเคยให้สัมภาษณ์ว่า “คนในชุมชนตระโหมครู้จักเราในฐานะแม่ครัว

ใหญ่ในงานวัด งานแต่งงาน งานศพ หรืองานอื่นๆ โดยส่วนตัวแล้ว ชอบทำอาหาร และขนมมาตั้งแต่ตอนเรียนประถม รู้สึกมีความสุขที่ได้ปรุงรสอาหารให้คนอื่นรับประทาน เช่นเดียวกับการทำอาหารคาวหวานให้แก่ผู้มาเยี่ยมชม ฐานเรื่องสิ่งแวดล้อมชุมชน ทั้งที่เป็นหน่วยงานหรือกลุ่มบุคคล โดยรับผิดชอบทำร่วมกับพี่พรและป้าเป็ย รวมถึงผู้หญิงในกลุ่มคนอื่นด้วย โดยได้ค่าตอบแทนบ้าง แต่บางครั้งบางหน่วยงานก็ไม่มีค่าตอบแทนให้ แต่ก็ยินดีทำให้เช่นกัน” (สัมภาษณ์, 21 มีนาคม 2548)

สำหรับแกนนำผู้ชายในชุมชน ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เป็นผลสืบเนื่องจากการที่ผู้ชายเป็นผู้เข้าถึง และใช้ประโยชน์จากป่าตั้งแต่ในอดีต ทั้งการล่าสัตว์ การหาของป่า สมุนไพร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ชายในขณะทำงานด้านป่าชุมชน ผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนจึงได้เรียนรู้ผ่านการบอกกล่าว การร่วมทำกิจกรรมป่าชุมชนจากแกนนำเหล่านี้ โดยนำมาประยุกต์กับความรู้ของผู้หญิงที่ผ่านการเรียนรู้ในโรงเรียนและประสบการณ์การทำงานในชุมชน จึงเป็นการผสมผสานความรู้ทั้งสองส่วนเข้าด้วยกัน รวมทั้งการใช้ทักษะเฉพาะของผู้หญิง ทำให้กิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติสำเร็จลุล่วงด้วยดี

1.2 กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม ในเหตุการณ์จัดงานสงกรานต์ย้อนยุควิถีชีวิต มีผู้หญิงทั้ง 4 คน เข้าร่วมกิจกรรม แต่ป้าจิดและป้าใจเป็นผู้หญิงคนสำคัญในชุมชนที่เป็นตัวแทนผู้หญิงคนอื่น รวมทั้งเป็นแกนนำหลักเมื่อมีการจัดประชุม โดยเป็นผู้ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน และร่วมดำเนินการ ในการจัดกิจกรรมสิ่งแวดล้อมทางสังคม ส่วนในเหตุการณ์จัดงานสงกรานต์ย้อนยุควิถีชีวิตนั้น ผู้หญิงทั้งสองคน มีส่วนร่วมในขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เมื่อมีการประชุมในวันที่ 5 เมษายน 2548 ผู้หญิงวัยอาวุโสทั้งสองคนได้ร่วมเสนอความคิดเห็น และเสนอแนะกิจกรรมทั้งการรื้อฟื้นวิถีชีวิต การขายของหรือขนมหน้าเวทีรื้อฟื้น ตลอดจนเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องการรื้อฟื้นยุคทั้งหมด

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน เมื่อมีการจัดกิจกรรมย้อนยุคได้ร่วมกันเสนอชื่อบุคคลผู้รับผิดชอบด้านเวที พิธีกร การขายของ การแสดงบนเวที การรื้อฟื้น เพื่อให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้กำหนดไว้

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ ผู้หญิงทั้งสองคนได้ร่วมกันคัดเลือกและชักชวนนางรื้อฟื้น ซึ่งเป็นผู้หญิงในหมู่บ้านในชุมชนตะโหมด จำนวน 30 คน เพื่อร่วมกันเป็นนางรื้อฟื้น เป็นผู้ช่วยฝึกซ้อมทำเต้น และการร้องเพลง รวมถึงจัดหาผู้หญิง และชักชวนให้มาขายของในงานและจัดตกแต่งเวทีด้วย

4) การมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์ ผู้หญิงทั้งสองคนมีความภาคภูมิใจในการทำงานให้กับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเสร็จงานแล้ว ผู้คนในชุมชนยังคงแสดงความประทับใจในงานย้อนยุค และมีความต้องการให้จัดงานดังกล่าวทุกปี

5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลจากการทำกิจกรรม แกนนำหรือตัวแทนที่เข้าร่วมประชุม ได้นำผลงานการจัดกิจกรรมครั้งก่อนมาพูดคุยกันถึงความสำเร็จ และความพึงพอใจของคนในชุมชน ซึ่งการประเมินผลมิได้ทำเป็นลายลักษณ์อักษร แต่วัดจากการแสดงความประทับใจ และความพอใจของผู้ร่วมงาน

ส่วนผู้หญิงวัยสาวทั้งสองคน คือ พี่จ้อยและพี่แดง ได้ร่วมรับฟังการประชุมด้วย นอกจากนั้น พี่จ้อยทำหน้าที่บันทึกภาพถ่ายในงาน ส่วนพี่แดงร่วมแสดงในกิจกรรมย้อนวิถีชีวิต และขายน้ำชาด้วย แต่ไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การวางแผนงานเท่ากับผู้หญิงวัยอาวุโสทั้งสองท่าน

สรุปได้ว่า กระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งเน้นกิจกรรมการจัดงานย้อนวิถีชีวิตนั้น ผู้หญิงวัยอาวุโสมีบทบาทเด่นชัดในกระบวนการมีส่วนร่วม เพราะผู้หญิงเหล่านี้เป็นตัวแทนหรือผู้นำของผู้หญิงส่วนใหญ่ในชุมชน เนื่องจากมีประสบการณ์การทำงานพัฒนาร่วมกับแกนนำชายทั้งวัยอาวุโส วัยผู้ใหญ่ และผู้หญิงวัยเดียวกันมาอย่างยาวนานในกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมต่างๆ เช่น วันขึ้นปีใหม่ การเข้าพรรษา งานวันสงกรานต์ เป็นต้น ซึ่งเป็นกิจกรรมที่จัดตามประเพณีเป็นส่วนใหญ่ ผู้หญิงวัยอาวุโสจึงได้รับการยอมรับนับถือจากคนในชุมชนทุกรุ่น ซึ่งคนในชุมชนได้ให้ความร่วมมือด้วยดี หากผู้หญิงกลุ่มนี้ขอเข้าร่วมกิจกรรมหรือมอบหมายงานให้รับผิดชอบ ผู้หญิงวัยอาวุโสจึงเป็นพลังขับเคลื่อนกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่สำคัญของชุมชนตะโหมด

ผู้หญิงวัยอาวุโสได้ใช้ความรู้เดิมของผู้หญิงที่มีมาแต่อดีต ซึ่งได้สั่งสมประสบการณ์ในการร่วมกิจกรรม การร่วมงานในโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ซึ่งส่วนใหญ่เน้นทักษะด้านการทำอาหารและการทำงาน ซึ่งเป็นทักษะที่ผู้หญิงมีอยู่แล้วในครัวเรือน ซึ่งผู้หญิงวัยนี้ได้นำบทบาทและทักษะเหล่านี้ มาใช้ในการร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ทำให้มีการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจนระหว่างผู้หญิงและผู้ชายในชุมชนตะโหมดตามบทบาทดั้งเดิมในครอบครัวและชุมชน นอกจากนั้น ผู้หญิงวัยอาวุโสส่วนใหญ่มีบุคคลใกล้ชิดหรือเครือญาติมากมาย ทำให้ผู้หญิงหรือสมาชิกอื่นในชุมชนยอมรับหน้าที่ในกิจกรรมชุมชน ซึ่งพวกนางมอบหมายให้โดยดี

2. ปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและหรือ/เป็นอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน

จากผลการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนตะโหมด ในการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้แก่ การจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพนั้น เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกิจกรรมการจัดทำป่าชุมชน พบว่า ผู้หญิงมีการแบ่งงานกันอย่างชัดเจนในการสำรวจป่าเป็นผู้หญิงวัยสาว และผู้ชายวัยผู้ใหญ่ และวัยหนุ่มของชุมชน หากมีบุคคลภายนอกเข้ามาดูงาน หรือทัศนศึกษา ผู้หญิงวัยอาวุโสเป็นผู้ทำหน้าที่จัดทำอาหาร และให้การต้อนรับ ส่วนการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมนั้น ผู้หญิงวัยอาวุโสมีกระบวนการมีส่วนร่วมชัดเจนกว่าผู้หญิงวัยอื่น ซึ่งมีปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังนี้

2.1 เงื่อนไขชีวิตของผู้หญิง ได้แก่ ช่วงวัยของผู้หญิงและสถานภาพสมรส ตลอดจนการมีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับที่เลี้ยงครอบครัวได้อย่างไม่ยากลำบาก

1) ช่วงวัยของผู้หญิง โดยผู้หญิงสองช่วงวัย คือวัยอาวุโส และวัยสาว มีกระบวนการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจน กล่าวคือ ผู้หญิงวัยสาวมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ทั้งในการเดินป่า การสำรวจแนวป่า และการทำเส้นทางธรรมชาติ เพราะมีสภาพร่างกายที่แข็งแรง จึงสามารถร่วมเดินป่า และทำงานกับแกนนำผู้ชายซึ่งเป็นคณะกรรมการป่าของชุมชนได้อย่างคล่องแคล่ว ไม่เป็นภาระแก่ผู้ชายเหล่านั้น

2) สถานภาพสมรสของผู้หญิง ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นผู้หญิงวัยสาวทั้งสองคนในชุมชน คือ พี่แดงมีสถานภาพเป็นหญิงโสด ส่วนพี่จอยมีสถานภาพเป็นหญิงที่หย่าร้าง และไม่ต้องรับหน้าที่ดูแลบุตร จึงมีภาระความรับผิดชอบภายในครอบครัว จึงค่อนข้างน้อยกว่าผู้หญิงที่มีครอบครัวแล้ว และมีบุตรอยู่ในวัยเยาว์ เช่น กุ้ง และพี่ขวัญ ผู้หญิงที่มีสถานภาพข้างต้น รวมทั้งมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่อึดคัดขัดสน จึงมีเวลาร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในชุมชนอีกหลายอย่าง เช่น การจัดทำธนาคารน้ำ การเข้าค่ายพุทธบุตร การพัฒนาน้ำตกหม่อมจ๊วย การจัดค่ายเด็กและเยาวชนรักษ์สิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น

2.2 การส่งเสริมประสบการณ์การทำงานในชุมชนของผู้หญิง ซึ่งเป็นปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อให้ผู้หญิงสองวัยเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ในบทบาทที่แตกต่างกัน ดังเช่นการส่งเสริมประสบการณ์ของผู้หญิงวัยสาว ซึ่งได้รับความรู้จากระบบการศึกษาสมัยใหม่ ตลอดจนเป็นผู้มีทักษะด้านการใช้เทคโนโลยีต่างๆ เช่น การถ่ายภาพ การบันทึกเทป การพูดคุยในที่สาธารณะ เป็นต้น รวมถึงประสบการณ์จากการศึกษาดูงานทั้งในและนอกชุมชน การแสวงหาความรู้ในชีวิตประจำวัน เช่น การใช้อินเทอร์เน็ต การอ่านข่าวสารจากหนังสือพิมพ์ การมี

โอกาสท่องเที่ยวไปในที่ต่างๆ ตลอดจนการร่วมอบรมและทำงานในโครงการด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการพัฒนาตนเองตลอดเวลา ผู้หญิงวัยสาวจึงเป็นพลังสำคัญในการนำความรู้ของตนเองมาใช้ ประกอบกับความรู้ของแกนนำผู้ชาย เพื่อช่วยกันจัดทำป่าของชุมชนในเรื่องจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การทำฐานการเรียนรู้ การสำรวจแนวเขตป่า การวัดเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และการทำป้ายบอกทาง รวมถึงการถ่ายภาพในงานการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม และการตกแต่งเวที เป็นต้น พวกเขายังมีประสบการณ์การทำงานร่วมกับกลุ่มองค์กรด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

1) กลุ่มและองค์กรภายในชุมชน คือ สถานลานวัดตะโหมด คณะกรรมการป่าชุมชน

2) หน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อม คือ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 16 ที่สนับสนุนให้ชุมชนมีการจัดทำป่าชุมชน กิจกรรมการจัดค่ายเยาวชน การจัดอบรมด้านสิ่งแวดล้อม หรือกิจกรรมอื่นที่ทางศูนย์ฯ ได้ร่วมกับคนในชุมชน เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานภาครัฐและประชาชนที่อยู่อาศัยในเขตพื้นที่อนุรักษ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จอย ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของศูนย์ฯ และเป็นผู้หญิงในชุมชนตะโหมด

3) การเรียนรู้ผ่านหน่วยงานภายนอกอื่นๆ ที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์ และทำกิจกรรมโครงการ รวมทั้งงานวิจัยของนักศึกษาที่เกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนทั้งด้านดิน น้ำและป่าไม้ในช่วงเวลา 3-5 ปีที่ผ่านมา เช่น ศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชนเขตที่ 9 จังหวัดยะลา ได้ศึกษาเรื่อง “การเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาคมตำบลตะโหมดเพื่อกำหนดมาตรฐานการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ทำโครงการนำร่อง เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา รวมทั้งนักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ จำนวน 6 คน ได้เข้ามาทำวิจัย เพื่อเป็นวิทยานิพนธ์เชิงปฏิบัติการในชุมชน ตลอดจนการมาศึกษาดูงานของกลุ่มองค์กรต่างๆ จากทั่วทุกภาคของประเทศไทย และสื่อมวลชน ทั้งวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร เป็นต้น

การสั่งสมประสบการณ์การทำงานร่วมกับกลุ่ม องค์กรและหน่วยงานดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้ผู้หญิงวัยสาวมีการพัฒนาตนเอง เกิดกระบวนการเรียนรู้ มีความภาคภูมิใจ กำลังใจ และได้พัฒนาความรู้ใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศของป่า และการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ และเทคนิคในการระดมความคิด เช่น การใช้แผนที่ทางความคิด (mind mapping) ผู้หญิงจึงมีความกระตือรือร้น และใช้ความรู้เหล่านั้นในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ โดยมีบทบาทในการทำงานประสานทักษะความรู้ของตนเข้ากับความรู้ของแกนนำผู้ชายซึ่งมีความรู้

ความชำนาญเรื่องป่าเป็นทุนเดิม แต่ยังคงความรู้เรื่องการจัดการทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ผู้หญิงวัยสาวจึงมีส่วนร่วมในการนำความรู้มาพัฒนา และจัดทำป่าของชุมชนจนสำเร็จลุล่วงได้ในเวลาต่อมา

ส่วนการสั่งสมประสบการณ์การทำงานของผู้หญิงวัยอาวุโส นั้น เกิดจากการทำงานร่วมกับหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาส่งเสริมกิจกรรมที่เน้นบทบาทความรับผิดชอบของผู้หญิงที่ทำเป็นประจำในบ้าน เช่น การฝึกอาชีพ การตัดเย็บเสื้อผ้า การทำอาหาร การทำขนม การประดิษฐ์ดอกไม้ การร่วมกิจกรรมลูกเสือชาวบ้าน การเป็นสมาชิก อสม. เป็นต้น ซึ่งงานส่วนใหญ่เป็นงานที่ผู้หญิงรับผิดชอบ และทำภายในครัวเรือนอยู่แล้ว ผู้หญิงวัยอาวุโสจึงใช้ประสบการณ์ด้านนี้ ทำกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ผู้หญิงกลุ่มนี้ จึงมีความสามารถ และมีบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ชัดเจน เพราะได้ผ่านการทำงานในกิจกรรมการพัฒนาในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การพัฒนาชุมชนตะโหมดในช่วงแรกจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงแรก ผู้หญิงวัยอาวุโสได้ร่วมจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ลูกเสือชาวบ้าน และอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) เป็นต้น โดยผู้หญิงวัยนี้ได้ใช้ทักษะเดิมในการทำอาหาร การต้อนรับ และการจัดเลี้ยง ในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมด้วยการรับผิดชอบต่อกิจกรรมการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งได้ผ่านการทำงานด้านการสืบทอดประเพณีของชุมชนเป็นระยะเวลายาวนาน ตั้งแต่ช่วงวัยเด็กที่คอยติดตามบิดามารดาเข้าวัด ทำบุญ จนถึงวัยเรียนก็เรียนในวัดตะโหมด จนโตเป็นสาวและแต่งงานแล้วก็ร่วมทำกิจกรรมกับชุมชนทั้งงานประเพณี งานเทศกาล ตลอดจนกิจกรรมการพัฒนาอื่นๆ ตลอดมา

นอกจากนี้ ผู้หญิงวัยอาวุโสได้มีประสบการณ์การเป็นผู้นำกลุ่มหรือรุ่น เช่น ผู้นำในกลุ่มหนุ่มสาว ประธานกลุ่มแม่บ้าน ประธานลูกเสือชาวบ้าน เป็นต้น ผู้หญิงในนับถืออย่างสูง ช่วงวัยนี้จึงได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน ตัวอย่างเช่น ในการจัดกิจกรรมสงกรานต์ย้อนวิถีชีวิตของชุมชน ผู้หญิงช่วงวัยนี้ได้เข้าร่วมประชุมปรึกษารื้อกับแกนนำ หรือผู้นำชายในชุมชน เพื่อกำหนดรูปแบบการจัดงาน กำหนดผู้รับผิดชอบและแบ่งงานกันทำ โดยผู้หญิงช่วงวัยนี้ได้ทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายและชักชวนผู้หญิงคนอื่นๆ ในชุมชนให้เข้ามาร่วมดำเนินการด้วยความเต็มใจ รวมทั้งมอบหมายงานให้ผู้หญิงคนอื่นๆ เช่น การทำหน้าที่เป็นแม่ครัว การจัดหาอาหาร การจัดแสดงบนเวที เป็นต้น ความรับผิดชอบของผู้หญิงในช่วงวัยนี้ และการแบ่งงานกันทำระหว่างหญิงชายและผู้หญิงวัยต่างๆ จึง ทำให้จึงมีการสืบทอด กิจกรรมชุมชนได้อย่างต่อเนื่องและราบรื่น

การสั่งสมประสบการณ์การทำงานของผู้หญิงในชุมชนตะโหมดดังกล่าว สอดคล้องกับผลการศึกษาโครงการส่งเสริมเครือข่ายผู้หญิงในกิจกรรมประมง (2540: 24-25) ซึ่งศึกษาผู้หญิงในชุมชนประมงพื้นบ้านภาคใต้ในหมู่บ้าน 3 แห่งในจังหวัดตรัง สุราษฎร์ธานีและ

ปีตานิ โดยนำเสนอขอบเขตของความรู้และความเข้าใจเบื้องต้น เกี่ยวกับบทบาทผู้หญิงในชุมชน ประมงพื้นบ้านภาคใต้ บทบาทที่สำคัญของผู้หญิง คือ การดูแลเอาใจใส่ความเป็นอยู่ของสมาชิกในครัวเรือนให้เรียบร้อย ก่อนที่จะออกไปร่วมกิจกรรมชุมชน และบทบาทสำคัญในองค์กรชุมชนคือ 1) การเป็นผู้ดำเนินการผลักดันให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาหมู่บ้าน 2) การเป็นแกนนำในการวางแผน เตรียมการ และดำเนินกิจกรรมใดๆ ขององค์กร 3) การเป็นผู้มีส่วนร่วมในการใช้แรงงาน และการบริการอาหารและเครื่องดื่ม และ 4) การเป็นผู้สนับสนุนในครัวเรือน เมื่อผู้หญิงมีภารกิจในบ้าน เช่น ต้องดูแลบ้าน หรือมีลูกอ่อน จึงผลักดันให้พ่อบ้านเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ ส่วนปัจจัยที่เอื้อต่อการมีบทบาทสำคัญของผู้หญิง คือ การได้สั่งสมประสบการณ์จากการเข้าร่วมกิจกรรมในสังคม และการได้รับการสนับสนุนจากผู้ชายในครอบครัวด้วย

ในทำนองเดียวกันผลการศึกษาของเขาวนิจ (2546: 29) พบว่า กิจกรรมการพัฒนาของผู้หญิงในชุมชน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่ม อสม. และกลุ่มสตรีอาสาพัฒนาชุมชนประจำหมู่บ้าน เป็นต้น เนื้อหาของกิจกรรมส่วนใหญ่เน้นที่หน้าที่ของผู้หญิงในการดูแลความเป็นอยู่ของครอบครัว และงานเสริมรายได้ให้แก่ครอบครัว รวมถึงกิจกรรมที่เน้นความสวยความงาม และงานวิจัยของเขาวนิจ ในปี 2547 ก็พบว่า การพัฒนาชุมชนของผู้หญิงอยู่ภายในกรอบของวัฒนธรรมที่ว่าด้วยงานบ้านและความเป็นผู้หญิง การทำหน้าที่ของผู้หญิง โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นการตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐมากกว่าเป็นประโยชน์ต่อผู้หญิงเอง ทั้งนี้ ศรีสว่าง (2543 อ้างถึงในเขาวนิจ, 2547: 363-364) มีข้อสังเกตว่า โครงการพัฒนาสตรี สามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ การส่งเสริมทักษะการหารายได้เสริม การทำหน้าที่แม่บ้านให้สมบูรณ์ และอนามัยแม่และเด็ก ซึ่งบางครั้งโครงการดังกล่าวมีการกำหนดหัวข้อและกิจกรรมอย่างตายตัว โดยไม่ได้คำนึงถึงเงื่อนไขของท้องถิ่นเท่าที่ควร

2.3 ความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือการมีบุคคลใกล้ชิดเป็นผู้นำในชุมชน
เป็นปัจจัยหนึ่งที่เอื้อต่อกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมของผู้หญิงทั้งสองวัย กล่าวคือ ผู้หญิงวัยสาว ทั้งพี่แดงและพี่จอย มีเครือญาติ ซึ่งเป็นผู้ชายที่เป็นคณะทำงานในกระบวนการจัดทำป่าชุมชน เมื่อพี่แดงและพี่จอยได้ร่วมกิจกรรมกับน้ำ และลุง ซึ่งเป็นเครือญาติกัน ในการสำรวจป่า การศึกษาเส้นทางธรรมชาติ และการทำงานอื่นๆ หลายครั้ง ทำให้งานจัดทำป่าชุมชนสำเร็จไปด้วยดี โดยไม่มีคำครหานินทาจากชุมชนเชิงสุสาว

ส่วนผู้หญิงวัยอาวุโส ดังเช่นป้าใจ ซึ่งเป็นภรรยาของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน รับหน้าที่เป็นแม่ครัวใหญ่ในงานวัดหรืองานในชุมชน มีพี่ชายคนโตเป็นแกนนำนักพัฒนาชุมชนตั้งแต่ปี 2517 และได้รับรางวัลคนไทยตัวอย่างจากกรมพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีน้องชายเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนในวัดตะโหมด และป้าจิตซึ่งมีสามีเป็นตำรวจ และเป็นคนในชุมชนเอง ที่มี

เครือข่ายมากมายหลายตระกูล รวมถึงบิดาของป้าจิดเคยเป็นครูในชุมชน เป็นผู้ที่คนในชุมชนให้การยอมรับนับถือเป็นอย่างดี ดังนั้น ป้าจิดจึงมีเครือข่ายในชุมชนหลายสาย และป้าจิดเป็นผู้หญิงในชุมชนรุ่นแรกๆ ที่เข้าร่วมงานกับชุมชนมาโดยตลอดทั้งงานในวัด โรงเรียนหรืออื่นๆ หากมีการจัดตั้งคณะทำงานใด มักได้รับการคัดเลือกให้เป็นประธานกลุ่มหรือแกนนำหลัก ตัวอย่างเช่น การมีส่วนร่วมในการจัดงานสงกรานต์ย้อนวิถีชีวิต เมื่อวันที่ 13 เมษายน 2548 ที่ได้รับมอบหมายเรื่องการจัดหาคณะนางรำวง 2 คณะ ทั้งป้าจิดและป้าใจ จึงเป็นผู้ประสานกับผู้หญิงในชุมชนตะโหมด ทั้งหมดหมู่ที่ 3, 4, 9, 11 และ 12 เพื่อชักชวนให้ผู้หญิงเข้าร่วมกิจกรรมตามความสมัครใจ ซึ่งผู้หญิงที่เข้าร่วมเป็นนางรำวงก็สมัครใจมาทำกิจกรรมนี้ ดังนั้น ป้าจิดและป้าใจ จึงเป็นผู้หญิงวัยอาวุโสที่มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างเด่นชัด เพราะมีเครือข่ายในชุมชนมาก และคนในชุมชนให้การยอมรับนับถือ

ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับทัศนคติ เอียวศรีวงศ์ (2545 อ้างถึงใน เยาวนิจ, 2547: 36) มีความคิดเห็นว่า ในประวัติศาสตร์ผู้หญิงมีทักษะในการจัดการเชิงสังคม อันได้แก่ การสร้างเครือข่าย การติดต่อสื่อสารเป็นการภายใน การเจรจาต่อรอง จึงมีการยอมรับนับถือกันภายในชุมชน เช่นเดียวกับงานของ เยาวนิจ (2547: 371-372) ซึ่งศึกษาผู้หญิงภาคใต้ในกระแสการพัฒนาชุมชน กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดสงขลาและพัทลุง พบว่า ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการทำกิจกรรมการพัฒนาชุมชน เพราะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับผู้นำที่เป็นทางการของชุมชน รวมทั้งสอดคล้องกับรายงานการวิจัยเรื่องปัญหาและอุปสรรคของผู้นำท้องถิ่นสตรีของอภิชาติ และเทพี (2527: 7-8) ซึ่งใช้วิธีการวิจัยแบบการจัดกลุ่มสนทนา โดยคัดเลือกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสตรี สนทนากลุ่มละ 7-8 คน รวม 4 กลุ่ม จาก 41 จังหวัด พบว่า ในการเป็นผู้นำพัฒนาชุมชนของผู้หญิงนั้น ผู้หญิงโดยส่วนใหญ่ เป็นบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลที่ดำรงตำแหน่งสำคัญในชุมชนมาก่อน และสนใจทำงานเพื่อพัฒนาชุมชน

2.4 การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ เป็นปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อให้กับกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน เพราะในการจัดกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคม ในทุกครั้งที่มีการประชุม หรือการปรึกษาหารือกัน ที่ประชุมได้มีการแบ่งงานกันโดยเน้นความแตกต่างตามเพศ และวัยเป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศหญิงและชาย ในกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ผู้หญิงวัยอาวุโสรับผิดชอบในการทำอาหาร เมื่อมีการเข้ามาศึกษาฐานของผู้มาเยือน ส่วนผู้ชาย และผู้หญิงวัยสาวนั้น ได้ร่วมกันเดินสำรวจป่า และทำเส้นทางศึกษาสมุนไพร ซึ่งผู้ชายรับผิดชอบงานที่ออกแรงกายเป็นส่วนใหญ่ โดยสังคมได้สร้างความเชื่อว่า ผู้ชายเป็นเพศที่มีจิตใจมั่นคง มีอารมณ์ที่หนักแน่น และมีสรีระที่แข็งแรง อุดมการณ์ของสังคมนี้ได้นำไปสู่การจัดระบบการแบ่งงานของผู้หญิงและผู้ชาย โดยมีกฎเกณฑ์ กติกา การ

กำหนดคุณค่าและความเชื่อต่างๆ เพื่อรองรับอุดมการณ์ดังกล่าว เช่น การกำหนดว่าหน้าที่หลักของผู้หญิงในครอบครัว คือ การรับผิดชอบงานบ้าน และเลี้ยงดูลูก ส่วนการทำหน้าที่อื่นๆ นอกบ้านควรเป็นงานรอง ส่วนผู้ชายมีหน้าที่หลักในการรับผิดชอบงานอื่นๆ ที่ไม่ใช่ในบ้าน และเลี้ยงดูลูกผู้ชายควรเป็นผู้ออกไปปฏิบัติภารกิจนอกบ้าน การกำหนดพื้นที่ของผู้หญิงให้ติดกับภาระหลักในการดูแลบ้าน และเลี้ยงดูลูก และให้ผู้ชายได้ครอบครองพื้นที่ที่อยู่ภายนอกบ้าน อันเป็นพื้นที่สาธารณะ เท่ากับเป็นการเปิดพื้นที่ให้ผู้ชายได้รับโอกาสต่างๆ ในชีวิตมากกว่าผู้หญิง เช่น โอกาสในการได้มีประสบการณ์ในด้านต่างๆ นอกบ้าน โอกาสในการได้รับข่าวสารข้อมูล โอกาสในการทำงาน รวมทั้งโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิต (นภภรณ์, 2547: 61-62 และ ปราณี, 2549: 12) ในด้านหนึ่ง ข้อกำหนดนี้กลายเป็นข้อจำกัดสำหรับผู้หญิงที่จะพัฒนาตนเองในพื้นที่สาธารณะ และมีผลกระทบต่อการพัฒนาสังคมในวงกว้างด้วยเช่นกัน

อนึ่ง หน้าที่ของผู้หญิงดูแลความเป็นอยู่ของครอบครัวนี้ ยังได้ขยายขอบเขตออกสู่พื้นที่ของชุมชนอีกด้วย ทั้งในกรณีของการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคม ดังเช่นการทำหน้าที่ของป่าจิตและป่าใจในชุมชน ซึ่งโดยใช้บทบาทเดิม และทักษะในครัวเรือน เช่น การทำอาหาร การปิดกวาดเช็ดถูของผู้หญิงในการมาจัดการสิ่งแวดล้อม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานของ เยาวนิจ (2546) ซึ่งศึกษาผู้หญิงชาวบ้านในหมู่บ้านแห่งหนึ่งริมทะเลสาบสงขลาในช่วงปี 2540-2541 ในวิถีชุมชนที่เปลี่ยนแปลง พบว่า งานบ้านมีส่วนสำคัญทั้งต่อครอบครัวและชุมชนอย่างมาก โดยแยกเป็นลำดับ คือ งานบ้านทำให้วิถีชีวิตประจำวันของสมาชิกครอบครัวดำเนินไปตามปกติ ตลอดจนทักษะบางอย่าง เช่น การทำขนม และการทำอาหาร ได้เป็นแหล่งรายได้เสริมที่ช่วยจุนเจือครอบครัว รวมถึงงานบ้านเป็นกลไกช่วยดำรงรักษาสายใยความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน แม้แต่นอกอาณาเขตของบ้าน (outside domestic sphere) งานบ้านก็ยังมีมีความสำคัญสำหรับชุมชนอีกด้วย กล่าวคือ เมื่อมีการเลี้ยงต้อนรับตัวแทนหรือหน่วยงานในชุมชน ผู้หญิงก็ทำหน้าที่ในการเลี้ยงต้อนรับ การจัดทำอาหาร และการปิดกวาดเช็ดถู ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าว เป็นการสะท้อนให้เห็นคุณค่าของงานบ้านของผู้หญิงทำ

แนวคิดสตรีนิยมมาร์กซิสต์ของตะวันตกในช่วงทศวรรษ 1960-1970 ได้วิเคราะห์เกี่ยวกับกิจกรรมส่วนที่ผู้หญิงทำเป็นหลัก โดยเน้นที่งานบ้าน และ เห็นว่า งานเหล่านี้ควรได้รับเงินค่าจ้าง มาร์กาเรต (Margaret Benston) นักสตรีนิยมสายนี้กล่าวว่า งานบ้านเป็นงานที่หนักและยากลำบากไม่น้อยกว่างานอาชีพอื่นๆ และเสนอว่า ต้องทำงานบ้านให้เป็นเรื่องทางสังคม เป็นเรื่องที่ชุมชนทำร่วมกัน เช่น การจัดให้มีการทำอาหารและรับประทานอาหารร่วมกันในชุมชน แม้การจัดการเช่นนี้ผู้หญิงก็ยังคงทำหน้าที่ทำอาหารเช่นเดิม แต่สิ่งที่จะเกิดขึ้นคือ สังคมตระหนักมากขึ้นว่างานทำอาหารหรืองานบ้านอื่นๆ มีความจำเป็นทางสังคมอย่างไร และทำให้เกิดการรับรู้ทางสังคม

มากขึ้นว่างานบ้านนั้นเป็นงานที่ยากลำบากเพียงใด เพื่อสังคมจะได้ให้ความสำคัญแก่ผู้หญิงในฐานะที่ทำงานที่ยากลำบาก ในทำนองเดียวกันคอลล่า คอสต้า และเอส. เจมส์ (Dolla Costa & S. James) เสนอว่างานบ้านไม่ใช่งานที่ไร้คุณค่า แต่งานบ้านเป็นงานที่สร้างผลผลิต โดยผู้หญิงไม่จำเป็นต้องเป็นกำลังแรงงาน เพราะงานที่ผู้หญิงทำอยู่ก็มีความจำเป็นกับทุกคนภายในบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการจัดหาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ความสะดวกสบายภายในบ้าน นักสตรีนิยมสายนี้จึงให้ความสำคัญต่องานบ้านของผู้หญิงเป็นสำคัญ (วารุณี, 2545: 73-88)

อย่างไรก็ตาม งานบ้านของผู้หญิงได้ถูกละเลยในทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์แบบนีโอคลาสสิก ซึ่งไม่ได้ให้คุณค่ากับงานที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ ดังเช่นงานบ้านที่ผู้หญิงทำ แต่เน้นถึงบทบาทความแตกต่างของพื้นที่การทำงานของผู้หญิงและผู้ชาย โดยกำหนดและให้คุณค่างานที่ผู้ชายและผู้หญิงทำแตกต่างกัน โดยให้ผู้หญิงรับผิดชอบและจัดการงานภายในบ้าน ส่วนผู้ชายรับผิดชอบงานการผลิตหรืองานภายนอกบ้านเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้การงานของผู้ชายนั้น สามารถแปรเป็นตัวเงินได้ ขณะที่งานของผู้หญิงเน้นบทบาทและทักษะดั้งเดิม มีพื้นที่การทำงานภายในบ้าน จึงไม่ถูกตีค่าเป็นตัวเงิน Whitehead, 1988 & Kabeer, 1994 (อ้างถึงใน เขาวนิจ, 2546: 25)

ผลการวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า บทบาทในการทำงานบ้าน ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้หญิงในชุมชนตะโหมดนั้นมีคุณค่า ทั้งต่อครอบครัวของผู้หญิงและต่อชุมชนโดยรวม ทั้งในด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคมของชุมชน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาชุมชน และการสืบทอดสายสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน นอกจากนี้ ผู้หญิงในชุมชนตะโหมดได้ทำงานในบทบาททั้ง 3 ด้าน ดังที่เบญจวรรณ (2539) ได้ระบุไว้กว้างๆ คือ 1) หน้าที่ในการผลิต โดยผลิตอาหาร และสิ่งของ เพื่อบริการสมาชิกในครัวเรือนในรูปแบบของผลผลิตเพื่อการยังชีพหรือรายได้ 2) หน้าที่ในครัวเรือน คือ การเป็นภรรยาที่มีหน้าที่ในการตัดสินใจเลือกวัตถุดิบ เพื่อประกอบอาหาร การจัดระเบียบบ้านเรือน การเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ การถ่ายทอดความรู้และอบรมสั่งสอนสมาชิกในครัวเรือน รวมถึงบทบาทหน้าที่ของแม่ ผู้เป็นต้นแบบให้เด็กตั้งแต่เยาว์วัย และ 3) หน้าที่ในการสนับสนุนกิจกรรมชุมชน ซึ่งแยกบทบาทเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกการเป็นผู้นำชุมชน และการเป็นผู้ร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชน ผู้หญิงมีโอกาสร่วมเป็นคณะกรรมการ เลขานุการ และสมาชิกกลุ่ม

2.6 การสร้างการยอมรับของคนในครอบครัวและชุมชน เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของผู้หญิงในชุมชน โดยผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชน ต้องสร้างการยอมรับจากสมาชิกในครอบครัวก่อน โดยการรับผิดชอบงานภายในบ้านให้สำเร็จลุล่วงก่อนออกมาร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพราะผู้หญิงมีภาระหน้าที่ในการรับผิดชอบงานบ้าน ดังเช่น กรณีของพี่วัน ซึ่งเป็นผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ ในช่วงแรกที่เธอเริ่มทำกิจกรรมภายในชุมชน สามีไม่ยินยอมให้เข้าร่วมกิจกรรมใดๆ เพราะต้องการให้ช่วยเหลืองานภายในบ้านและกรีดย

ขางพารา แต่เนื่องจากความชอบการทำงานในชุมชน พี่วันจึงร่วมกิจกรรมการพัฒนาชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง โดยจัดการงานภายในบ้านให้เรียบร้อย ก่อนออกจากบ้านไปร่วมกิจกรรมชุมชน จนในเวลาต่อมา สามีกีไม่ขัดข้อง หรือกรณีของพี่พน ที่สมัครใจทำกิจกรรมชุมชนมีเป้าหมายโดยสามีมิได้ขัดใจ แต่เพื่อนบ้านกล่าวหาว่าการออกไปทำกิจกรรมในชุมชนมีเป้าหมายเพื่อหาสามีมใหม่ และไม่มีประโยชน์อะไร ปีนการเที่ยวสนุกเท่านั้น แต่พี่พนก็ไม่สนใจ ยังคงเข้าร่วมงานพัฒนาชุมชน และกิจกรรม โครงการต่างๆ อย่างต่อเนื่อง จนนานวันเข้า ก็สามารถพิสูจน์ตนเองให้เพื่อนบ้านเห็นว่าตนเข้ามาทำงานเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม พบว่า ผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด ต้องทำงานทั้งในบ้านและนอกบ้าน รับผิดชอบการหาเลี้ยงครอบครัวด้วย ควบคู่ไปกับการทำหน้าที่ดูแลความเป็นอยู่ของสมาชิกในครัวเรือน อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง ดังกรณีของป้าใจ และพี่แดง ที่ทำงานทั้งในครัวเรือน และหารายได้โดยการกรีดยางพารา เมื่อต้องเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม ป้าใจจะมอบหมายงานในบ้านให้บุตรสาวทำแทน ส่วนพี่แดงจะมอบหมายงานบ้านให้น้องสาว ซึ่งสอดคล้องกับงานของเยวานิจ (2548) ซึ่งศึกษาผู้หญิงมุสลิมที่เื้อต่อบทบาทการพัฒนาชุมชน โดยศึกษาโครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองนำอยู่ปัตตานี พบว่า ผู้หญิงซึ่งเป็นผู้นำส่วนใหญ่ ต้องทำหน้าที่ในครอบครัวให้สมบูรณ์ควบคู่ไปกับงานพัฒนา ทั้งการทำหน้าที่ดูแลบุตรให้เป็นบุคคลที่ดีตามหลักศาสนา และผู้หญิงส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีภาระในการเลี้ยงดูบุตรน้อยลง เนื่องจากบุตรอยู่ในวัยที่สามารถดูแลตัวเอง และช่วยเหลือครอบครัวได้แล้ว รวมทั้งได้รับความยินยอมจากสามีซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวด้วย

ในทำนองเดียวกัน ผลการวิจัยนี้ยืนยัน ผลการศึกษาของ อภิชาติ และเทพี (2527) ซึ่งพบว่า ในบรรดาปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติหน้าที่ การยอมรับภาวะและผลงานของผู้นำท้องถิ่นสตรีนั้น การมีเพศเป็นหญิงของผู้นำเป็นปัญหาในระยะแรกๆ ของการทำงานในชุมชน แต่หลังจากได้รับการยอมรับแล้ว ผู้นำท้องถิ่นสตรีก็มีความเชื่อมั่นว่าสามารถทำงานได้ดีเท่าบุรุษ

ปัจจัยและเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้นนี้ เอื้อให้ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่เดียวกันปัจจัยและหรือเงื่อนไขประการดังกล่าวข้างต้นนี้ก็เป็นอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วยเช่นกัน ได้แก่

2.1 ช่วงวัยของผู้หญิง สำหรับผู้หญิงที่มีวัยอาวุโส (อายุ 50 ปีขึ้นไป) สุขภาพร่างกายที่อ่อนแอตามวัยเป็นปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการเข้าร่วมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และการสำรวจป่า เพราะสภาพร่างกายของผู้หญิงวัยนี้ไม่

เหมาะสม สำหรับการเดินป่า ซึ่งเป็นพื้นที่ลาดชัน การเดินทางมีความยากลำบาก และอาจได้รับอันตรายจากสัตว์และพืชที่มีพิษอีกด้วย

2.2 สถานภาพสมรสของผู้หญิง ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ ซึ่งแต่งงานแล้ว และมีหน้าที่ต้องดูแลครอบครัว หรือมีบุตรเล็กๆ ที่ต้องรับผิดชอบ เช่น พี่ขวัญ พี่พนัน นั้น ไม่มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนในทุกกระบวนการ

โดยสรุป งานวิจัยนี้ได้แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนของชุมชนตะโหนด ได้มีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้งด้านกายภาพและด้านสังคม ตลอดจนการพัฒนาด้านอื่นๆ ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง และในอนาคตแม้ชุมชนจะต้องเผชิญกับภาวะแห่งการเปลี่ยนแปลงใดๆ ก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระแสการพัฒนาจากรัฐ ผู้วิจัยก็มีความเชื่อมั่นว่า ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนจะยังแสดงบทบาทของตนเองอย่างจริงจังในการมีส่วนร่วมเพื่อความยั่งยืนของชุมชน โดยการร่วมเรียนรู้และการร่วมกันทำหน้าที่เคียงคู่กับผู้ชายในชุมชนอย่างเข้มแข็งและมั่นคง

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนตะโหนดส่วนใหญ่ มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนเพียงบางระดับเท่านั้น ผู้หญิงบางคนยังต้องรับภาระงานภายในบ้าน จึงไม่มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมสิ่งแวดล้อมชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เมื่อเปรียบเทียบกับแกนนำผู้ชาย ดังนั้น ควรมีการส่งเสริม ฝึกอบรม และสร้างความเข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อมในชุมชนแก่ผู้หญิงเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงในช่วงวัยสาวและวัยผู้ใหญ่ ซึ่งจะต้องทำหน้าที่เป็นแกนนำในการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับครัวเรือนและชุมชนต่อไปในอนาคต

2. โครงการพัฒนาของหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมผู้หญิงในชุมชน ควรคำนึงถึงความแตกต่างด้านความสามารถและการเรียนรู้เงื่อนไขชีวิต รวมถึงประสบการณ์ของผู้หญิงในแต่ละช่วงวัย เพื่อให้เกิดโครงการพัฒนาที่สอดคล้องกับศักยภาพและเงื่อนไขของผู้หญิง และผู้หญิงสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ทั้งต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชน

3. งานวิจัยนี้มุ่งเน้นเฉพาะผู้หญิงกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชน ซึ่งล้วนแต่เป็นชาวพุทธในชุมชนตะโหนด โดยมิได้ครอบคลุมผู้หญิงในกลุ่มชาวมุสลิม ซึ่งคิดเป็น 40% ของประชากรในตำบลตะโหนด ในการวิจัยบทบาทของผู้หญิงในชุมชนตะโหนดครั้งต่อไป ควรเลือกกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้หญิงมุสลิมด้วยเช่นกัน

4. งานวิจัยนี้ ยังมิได้ศึกษาเจาะลึกถึงอัตลักษณ์ของผู้หญิงกลุ่มต่างๆ ในบริบทของสังคมชนบทว่า สัมพันธ์กันอย่างไรกับกระแสการพัฒนาของชุมชน ในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งเป็นประเด็นที่ควรจะได้มีการศึกษาวิจัยต่อไป เพื่อเป็นการแสวงหาแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ผู้หญิงระดับฐานรากของสังคมไทย

